

Канцавая Г.М.

(Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»)

УЗБАГАЧЭННЕ СЛОЎНІКАВАГА ЗАПАСУ ВУЧНЯЎ ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ ПРАЗ ПРАЦУ З ФРАЗЕАЛАГІЗМАМІ

Пазнанне фразеалогіі роднай мовы ёсць не толькі шлях узбагачэння слоўніка вучняў, фарміравання вобразнасці маўлення, але і сродак пашырэння іх кругагляду, назапашвання пазамоўнай інфармацыі.

Выкарыстанне фразеалагізмаў робіць маўленне вучняў трапным, яркім, вобразным і выразным. Абстрактны характар фразеалагізмаў патрабуе актывізацыі мыслення малодшых школьнікаў, пераносна-абагульняльнае значэнне фразеалагізмаў уплывае на станаўленне гнуткасці мыслення.

Разуменне фразеалагізмаў пры чытанні мастацкіх твораў, выкарыстанне іх у вуснай і пісьмовай мове з'яўляюцца паказчыкам узроўню валодання вучнямі роднай мовай. Таму праца па развіцці маўлення малодшых школьнікаў прадугледжвае ўвядзенне ў іх слоўнікавы запас не толькі слоў з адцягненымі значэннямі, з рознымі сэнсавымі адценнямі, але і фразеалагічных адзінак. На жаль, фразеалогія як самастойны раздзел у пачатковай школе не вывучаецца. Праблема засваення фразеалагізмаў вучнямі пачатковых класаў на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання не знайшла належнага рашэння: не распрацаваны прынцыпы адбору фразеалагічнага матэрыялу, няма выверанага спіса фразеалагізмаў, рэкамендаваных для засваення малодшымі школьнікамі, не створаны адпаведныя вучэбныя дапаможнікі. Практычная праца над фразеалагізмамі зводзіцца ў асноўным да высвятлення значэнняў тых устойлівых адзінак, якія сустракаюцца пры чытанні мастацкіх тэкстаў, без разгляду асаблівасцяў іх выкарыстання ў маўленні, семантыка-граматычных прымет.

Пры выкарыстанні фразеалагізмаў у працы з вучнямі пачатковых класаў неабходна ўлічваць асноўныя крытэрыі адбору гэтых устойлівых адзінак: даступнасць разумення фразеалагізмаў вучнямі малодшага школьнага ўзросту; выкарыстанне фразеалагізмаў у розных жыццёвых сітуацыях; адпаведнасць фанетычных, лексічных, сінтаксічных асаблівасцяў фразеалагізмаў таму граматычнаму матэрыялу, які вывучаецца ў пачатковай школе; устойлівыя адзінкі павінны прывіваць малодшым школьнікам этычныя нормы, фарміраваць светапогляд, культуру зносін.

Аналіз сучасных падручнікаў для пачатковай школы сведчыць пра тое, што праца па ўзбагачэнні маўлення вучняў устойлівымі адзінкамі і актывізацыя вывучаных фразеалагізмаў у маўленні малодшых

школьнікаў не прадстаўлены ў сістэме і ў асноўным прадугледжваюць тлумачэнне значэнняў фразеалагізмаў. У вучняў пачатковых класаў не выпрацавана здольнасць успрымаць своеасаблівае мовы мастацкіх твораў, у якіх выкарыстаны фразеалагізмы.

Праца па фразеалогіі павінна быць накіравана не на простае запамінанне фразеалагізмаў, а на рознабаковую разумовую дзейнасць вучняў і прадугледжваць вырашэнне наступных задач: 1) сфарміраваць у вучняў уяўленне аб наяўнасці ў мове ўстойлівых моўных адзінак, якія шырока выкарыстоўваюцца як у тэкстах мастацкіх твораў, так і ў маўленні людзей; 2) узброіць вучняў мінімумам тэарэтычных звестак аб найважнейшых уласцівасцях фразеалагізмаў, пазнаёміць з гісторыяй паходжання элементарных фразеалагічных адзінак; 3) пазнаёміць вучняў малодшага школьнага ўзросту з функцыямі фразеалагізмаў у тэкстах мастацкіх твораў: нагляднага адлюстравання з'яў рэчаіснасці, эмацыянальна-экспрэсіўнага паказу дзеянняў, лаканічнасці маўлення, шырокіх жыццёвых абагульненняў; 4) павысіць культуру чытання вучняў пачатковых класаў; 5) узбагаціць іх маўленне ўстойлівымі адзінкамі; 6) развіваць мысліцельныя здольнасці вучняў; 7) сфарміраваць уменні ўсвядомлена выкарыстоўваць вывучаныя фразеалагічныя адзінкі ва ўласных выказваннях.

На кожным этапе працы з фразеалагізмамі выкарыстоўваюцца прыёмы, якія садзейнічаюць эфектыўнаму вырашэнню пастаўленых задач. На этапе знаёмства з фразеалагічнымі адзінкамі распаўсюджанне атрымалі розныя спосабы семантызацыі фразеалагізмаў: пераклад, выкарыстанне сінонімаў, сінанімічных і антанімічных фразеалагізмаў; разгорнутае тлумачэнне, увядзенне фразеалагізма ў кантэкст. Пазней можна выкарыстаць падбор фразеалагізмаў па прапанаванай тэме, знаходжанне фразеалагізмаў у тэкстах мастацкіх твораў, знаходжанне і выпраўленне памылак, звязаных з няправільным ужываннем фразеалагізма; выкарыстанне ўстойлівых адзінак ва ўласных выказваннях.

Фразеалагічныя веды і ўменні можна фарміраваць з дапамогай разнастайных практыкаванняў: 1) практыкаванні на распазнаванне ў тэкстах фразеалагізмаў на аснове зрокавага ці слыхавога ўспрымання (знаходжанне фразеалагізмаў у тэкстах, запіс пад дыктоўку); 2) практыкаванні логіка-стылістычнага характару, якія забяспечваюць дастатковы ўзровень засваення фразеалагічных адзінак (падбор сінанімічных радоў, апісальнае раскрыццё значэння фразеалагізма, супастаўленне фразеалагізмаў, праца з дэфармаванымі тэкстамі, устаўка прапушчаага фразеалагізма ў сказ, пабудова сказаў з прапанаванымі настаўнікам фразеалагізмамі); 3) практыкаванні творчага характару

(складанне апавядання ці казкі, напісанне сачынення з выкарыстаннем фразеалагізмаў, складанне і разгадваанне крыжаванак з фразеалагізмамі і г.д.).

Для паспяховага вывучэння фразеалагізмаў выкарыстоўваецца комплекс сродкаў навучання, у які, акрамя падручніка, уваходзяць разнастайныя дыдактычныя матэрыялы, карткі, фразеалагічныя слоўнікі.

З мэтай актывізацыі слоўніка вучняў пачатковай школы, фарміравання навыку выкарыстання ўстойлівых адзінак у звязных выказваннях можна прапанаваць сістэму практыкаванняў, якая ўлічвае патрэбнасці і інтарэсы вучняў малодшага школьнага ўзросту, іх індывідуальныя асаблівасці.

Спынімся на найбольш распаўсюджаных прыёмах вывучэння фразеалагізмаў:

1. Ілюстраванне (вучні ілюструюць на выбар адзін ці некалькі вывучаных фразеалагізмаў, што дазваляе ім наглядна ўбачыць, наколькі гэта лексічна непадзельныя адзінкі маўлення (*узязць сябе ў рукі, як з гусі вада, задзіраць нос, дзе ракі зімуюць, навесіць галаву, выйсці з сябе, вылецела з галавы, трымаць вуха востра, лье як з вядра, сядзець склаўшы рукі і інш.*): а) рыхтуем малюнкi, разумеючы фразеалагічныя адзінкі літаральна; б) рыхтуем малюнкi, якія адлюстроўваюць сапраўдны сэнс устойлівых адзінак. Параўнанне малюнкаў дазволіць вучням усвядоміць, што фразеалагізмы літаральна разумець нельга, інакш гэта можа прывесці да непаразумення.

2. Раствлумачце ўстойлівыя адзінкі, успомніўшы мастацкі твор: *Бывала, пасучы валоў, зробіць з лазы дудачку ды як зайграе, дык валы скубці траву перастануць, – натапыраць вушы ды слухаюць* (казка «Музыка-чарадзей»); *Прывялі панічы музыку ў палац. Бачыць ён – панічоў і паненак там хоць гаць гаці* (казка «Музыка-чарадзей»); *Святланка адчыніла дзверы і вачам сваім не верыць. Як у казцы, стаіць перад ёй бабуля з вядром, а побач на цыбаценькіх ножках рудая ў белых плямах козачка* (У. Юрэвіч. «Неспадзяваная госця») і інш. Гэты прыём садзейнічае развіццю маўлення вучняў пачатковых класаў, павышае іх пазнавальную актыўнасць, далучае да чытання.

3. Раствлумачце фразеалагізмы з апорай на кантэкст: *А Петрык усё ніяк не мог адвесці вачэй, любаваўся і любаваўся зімовым лесам; Слухаючы яго сачыненне, усе проста клаліся ад смеху; Птушка, мабыць, заўважыла падман, ірванулася ў шэрае асенняе неба і, спалохана гагочучы, знікла з вачэй; У гэтую мінуту ззаду наехала на яе другая крыга і штурханула так, што Мікітка паляцеў дагары нагамі.*

4. Выпраўце памылкі: *грошы гусі не клююць: праз мінуту на чайнай лыжцы; кошка наплакала, кропля ў акіяне.* Гэты прыём садзейнічае развіццю ў вучняў увагі, правярае веданне фразеалагічных адзінак.

5. Знайдзіце фразеалагізм: *Госць заўважыў, што сказаў больш, чым трэба, і прыкусіў язык.* – *Хлопчык еў хутка і прыкусіў язык; Пра сварку ў сям'і ніхто не ведаў, так як Пятровы не любілі выносіць смецце з хаты.* – *Пасля ўборкі Пецю напросілі вынесці смецце з хаты і інш.* Гэты прыём развівае ўменне адрозніваць фразеалагізмы ад свабодных словазлучэнняў.

6. Дапоўніце сказ адным з выказаў: Мы доўга спрачаліся, даказвалі адзін аднаму і, наканец, ... (*біць трывогу, знайсці агульную мову, даць дзёру*).

Закончы дыялог адным з выказаў: *як дзве кроплі вады, быць на сёмым небе.*

а) – *Што падарыў табе тата на дзень нараджэння?*

– *Білет у цырк.*

– *І як ты яго прыняў?*

– *Я...*

б) – *Мама, табе падабаецца гэтае кацяня?*

– *Так.*

– *Праўда, яно падобнае на сваю маму?*

– ...

7. Размяркуйце па групах: *прапусціць міма вушэй, намыліць шыю, трымаць вуха востра, з гулькін нос, кот наплакаў, маўчаць як рыба.*

Групы могуць быць самыя розныя, у залежнасці ад мэт, якія настаўнік ставіць перад вучнямі.

8. Складзі міні-аповяданне з выкарыстаннем фразеалагізмаў (настаўнік можа прапанаваць нейкую тэму. Напрыклад, складзі аповяданне «Трапілі на вудачку»).

9. «Фразеалагічнае лато». Рыхтуюцца карткі, вялікія і маленькія. У вялікія карткі змяшчаецца тлумачэнне фразеалагізмаў, а ў маленькія – фразеалагізмы.

10. Выніковыя заняткі: інтэлектуальны марафон, конкурс на лепшага знаўца фразеалагізмаў, віктарына.

11. Праца з фразеалагічным слоўнікам.

Праца з фразеалагізмамі на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання садзейнічае ўзбагачэнню слоўнікавага запасу вучняў, развіццю маўлення малодшых школьнікаў, актывізацыі пазнавальнай цікавасці, пабуджае да пошуку інфармацыі ў розных крыніцах, садзейнічае развіццю творчай асобы.

Знаёмства вучняў пачатковых класаў з фразеалагізмамі адбываецца практычным шляхам у працэсе працы над практыкаваннямі і тэкстамі на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання.

У пачатковай школе адпаведная праца павінна быць накіравана не толькі на засваенне малодшымі школьнікамі пэўных ведаў, але і на

развіццё адчування мовы, моўнай інтуіцыі, на назапашванне імі станоўчага маўленчага вопыту.

Такім чынам, выкарыстанне сістэмы практыкаванняў садзейнічае развіццю не толькі пазнавальнай цікавасці, але і мысліцельных здольнасцяў вучняў пачатковых класаў. Хоць праца і носіць прапедэўтычны характар, аднак яна з'яўляецца надзейнай базай для паглыбленага і сістэматычнага вывучэння фразеалагічных адзінак на наступнай ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі.

Канцавая Г.М., Шульган В.С.

(Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна»)

РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕНЧАЙ КУЛЬТУРЫ ВУЧНЯЎ ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРНАГА ЧЫТАННЯ

Павышэнне ўзроўню маўленчай культуры з'яўляецца актуальнай праблемай сучаснага грамадства. Маўленчы этыкет дапамагае праяўляць добразычлівасць у адносінах да суб'ядніка. Няведанне ж правіл маўленчых этыкетных зносін абцяжарвае працэс камунікацыі. На думку Н.І. Фарманойскай і Т.А. Ладыжанскай, менавіта веданне маўленчага этыкету з'яўляецца фундаментам, асновай для далейшага фарміравання маўленчай культуры вучняў [1; 2].

Нізкі ўзровень культуры маўленчых паводзін сучасных школьнікаў прыводзіць да зніжэння агульнай культуры вучняў. У цэлым памылкі, звязаныя з маўленчымі паводзінамі малодшых школьнікаў, можна падзяліць на наступныя: 1) адсутнасць у маўленні прынятых у грамадстве маўленчых формул (напрыклад, вучань, прыходзячы ў клас, не вітаецца, а адыходзячы дадому, не выкарыстоўвае найпрасцейшыя формулы падзякі і выбачэння); 2) няправільны выбар формулы ў пэўнай маўленчай сітуацыі (вучань, развітваючыся, гаворыць настаўніку «Бывайце!», «Усяго!»); 3) выкарыстанне слоў, якія маюць грубую і негатыўную афарбоўку (выкарыстанне вучнямі ў форме прывітання слова «Здарова!»; расселася замест «села» і інш.); 4) няправільна выбраная інтанацыя (маўленчы этыкет прадугледжвае шчырасць і добразычлівасць у выкарыстанні формул. Часта школьнікі прагаворваюць формулы прабачэння, падзякі ці кампліменты з нядобразычлівай інтанацыяй і відавочным нежаданнем выклікаць у суб'ядніка станоўчыя эмоцыі).

Павышэнне культуры паводзін і зносін дзяцей з'яўляецца найважнейшай педагагічнай задачай, і найлепшы спосаб выхавання ў вучняў пачатковых класаў нарматыўных маўленчых паводзін – гэта